

УДК 811.163.41'367.625'37

НАТАША М. МИЛАНОВ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 13. септембра 2015. г.
Прихваћен 19. новембра 2015. г.

О ЗАЈЕДНИЧКИМ СЕМАНТИЧКИМ КОМПОНЕНТАМА ПОЛИСЕМИЧНИХ ТРАНСФОРМАТИВНИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се анализирају глаголи са примарним значењем модификације/трансформације. Овим се глаголима у основном значењу именује радња чијим ће завршетком објекат или субјекат делимично или потпуно променити своје квантитативне или квалитативне карактеристике. Циљ је да се представе најпродуктивнија секундарна значења ових глагола, утврди да ли постоји одређена системност у семантичкој дисперзији полисемичних трансформативних глагола (која је условљена заједничким семама), као и да се испита на које се сфере стварности ови глаголи секундарно најчешће односе.

Кључне речи: МТ глаголи, модификација, трансформација, лексема, значење, полисемија, сема, секундарно значење.

1.1. Општа дефиниција глагола да су они врста речи које означавају радње, стања и збивања потврђује се прегледом значења глагола у дескриптивним речницима. И у оквиру полисемантичке структуре једног глагола често се могу запазити различите семантичке нијансе, па један глагол, према својим значењима, може припадати раз-

* natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израда Речника српскохрватске књижевне и народне језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

личитим семантичким групама.¹ Досадашња проучавања полисемије у српском језику углавном нису била усмерена на глаголе.² Разлог за то лежи у њиховој сложености, као и у чињеници да су несамосталне речи на чије значење „велики утицај има семантика именица на које се односе“ (Драгићевић 2007: 173).

1.2. У раду ћемо на основу анализе полисемантичке структуре лексичко-семантичке групе глагола којима се у примарном значењу именује модификација/трансформација представити најпродуктивнија секундарна значења која се јављају код ове групе лексема. Одлучили смо се за ову групу глагола³ јер смо, прегледом полисемичних глагола⁴ у тезаурусном *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, установили да се великим бројем полисемичних глаголских лексема означава неки вид модификације – преко 140 полисемичних глагола у свом основном значењу именује радњу којом се објекат (и ређе, субјекат) мења, модификује.⁵ Зато нам се учинило

¹ О критеријумима за семантичку класификацију глагола в. Тошовић (1997). Овај аутор у свом раду износи сумњу у могућност универзалне семантичке класификације глагола која је, по мишљењу неких лингвиста (нпр. Кузњецове), тешко остварива због њихове изузетно сложене семантичке структуре „која се не може лако формализовати и класифицирати“ (Тошовић 1997: 114).

² Различити аспекти анализе појединих лексичко-семантичких група глагола, као и семантичко-синтаксичка проучавања одређених група глаголских лексема постали су предмет детаљнијих истраживања тек у новије време у србистичкој литератури (исп. нпр. Влајић-Поповић (2002), Ристић (2004), Вујовић (2009), Лазић-Коњик (2010), Штрбац (2011)).

³ Према нашим сазнањима, у српском језику нема радова који за предмет имају семантику МТ глагола, већ су неки од глагола ове групе анализирани у оквиру других ЛСГ глагола (исп. фусноте 2, 9 и 15).

⁴ Под полисемичним глаголима у истраживању подразумевамо лексеме са најмање 15 значења (у тај број су уврштена и подзначења).

⁵ МТ глаголе смо поделили у осам подгрупа у зависности од тога који је део објекта обухваћен радњом или који део субјекта трпи радњу, односно каква се промена дешава на објекту/субјекту након завршетка радње: МТ глаголи са значењем уклањања нечега са/из објекта (нпр. *јулићи (се)*, *исјресћи (се)*); МТ глаголи са значењем одвајања дела од целине (нпр. *делићи (се)*, *одваљиваћи (се)*); МТ глаголи са значењем снабдевања површине објекта нечим (нпр. *најрунићи (се)*, *осући (се)*); МТ глаголи са значењем разбијања целине на делове (нпр. *дробити (се)*, *ломити (се)*); МТ глаголи са значењем пуњења и пражњења (нпр. *издушити (се)*, *најунити (се)*); МТ глаголи са значењем модификације просторне величине објекта (нпр. *зајешинући (се)*, *ослабити (се)*); МТ глаголи са значењем релативне модификације

важним утврђивање повезаности међу секундарним значењима у оквиру ове бројне групе глагола.⁶

1.3. Прегледом полисемантичких структура глагола којима се означава модификација/трансформација (даље МТ глаголи) установили смо системност у развијању значења која се односе на неке важне појаве у стварности.⁷ Та системност је некад уочљива на нивоу читаве групе, а некад на нивоу неколико сродних подгрупа.⁸ Због ограничености простора, у раду ћемо се бавити само продуктивним значењима уоченим на нивоу целе групе МТ глагола. Циљ нам је да представимо најпродуктивнија секундарна значења ових глагола, утврдимо да ли у развоју њихове семантике постоји одређена системност (условљена заједничким семама) и испитамо на које се сфере стварности ови глаголи секундарно најчешће односе будући да су у основној семантичкој реализацији те промене физичке природе. Приликом анализе користили смо се методом компоненцијалне анализе и теоријом семантичке валентности.

објекта (нпр. *заклоїиїи (се)*, *одрешиїи (се)*); МТ глаголи са општим значењем модификације (нпр. *наїрдиїи (се)*, *оїрављаїи (се)*).

⁶ Глаголе које смо на основу примарне семантичке реализације уврстили у модификативно-трансформативне одликује широк распон у броју значења – од 15 до чак 70.

⁷ М. Дешић је утврдио да се у српском језику полисемијом одликују речи из свакодневног живота које се односе на делове тела или на оно што је у вези са деловима тела, на породицу и друштвени живот, на предмете из свакодневне употребе, на биљке и животиње са којима се овдашњи човек најчешће сусреће (Дешић 1991: 3–9), односно утврђено је да законитости развоја полисемије зависе од тога колико је за човека важан појам који се њеним механизмима именује.

⁸ На пример, код глагола којима се у примарном значењу именује радња додавања нечега на површину објекта секундарно је веома продуктивно значење „(о)брукати, (о)срамотити некога“ (нпр. *наїруниїи*, *оїоїаниїи*), код глагола који примарно означавају пуњење или пражњење објекта секундарно се денотира значење које се односи на преувеличан став о сопственој вредности „понашати се уображено“ (нпр. *нагуваїи се*, *наїеїи се*) итд.

2. Под МТ глаголима⁹ у раду подразумевамо све оне полисемичне глаголе којима се примарно означава радња чијим ће завршетком објекат (који може бити живо биће, предмет или неки апстрактан појам) делимично или потпуно променити своје квантитативне или квалитативне карактеристике (нпр. код примарног значења глагола *дробити* објекат се трансформише тако што престаје да постоји као целина и разбија се у делове /мајка *дроби* бели хлеб у шољу/,¹⁰ код примарног значења глагола *ојулити* промена на објекту је привремена /пао је и *ојулио* колена/ или трајна /закољу једног брава, *ојуле* га и припеку/, код глагола *надимати* мења се запремина објекта /свеж ваздух *надима* јој груди/ итд.). Осим њих, у овој групи су и глаголи код

⁹ У литератури се под трансформативним глаголима подразумевају глаголи са значењем радње којом се мења постојећа стварност (в. Грубор 1953: 13, 16–17; Мразовић–Вукадиновић² 2010: 78; Танасић 2014: 22), приближније, вршењем глаголске радње објекат се мења или квалитетом, или квантитетом или и једним и другим (Гортан-Премк 1971: 32), на објекту се од једног његовог облика прави други, односно друкчији облик (Стевановић⁴ 1989: 552), односно објекат се мења квалитативно или мења положај, али не мења место (Бјелаковић 2009: 267). Б. Левин (1993: 240–248) глаголе овог типа назива глаголима промене стања (verbs of change of state) и дефинише их као глаголе којима се означавају специфичности новонасталога физичког стања ентитета (да ли је нешто сломљено, подељено, испуцало и сл.).

¹⁰ Неки од МТ глагола могу се сврстати и у ЛСГ глагола деструкције објекта (нпр. *дробити*, *кидати* итд.), пошто објекат након извршене радње више не постоји као целина. Глаголи, иначе, различито исказују радњу у погледу деструктивности. С. Танасић наводи да неки глаголи подразумевају потпуно уништење објекта, а неки делимично. На пример, у реченици *мост је срушен*, и после рушења обично остаје нешто што се зове мост, он је претрпео велику промену, али није уништен, па се стога овде глагол *срушити* може схватити као трансформативни. За разлику од овог глагола, код глагола *сјалити*, *убити* подразумева се апсолутно уништење објекта. Међутим, Танасић истиче да се код глагола *сјалити*, у примеру *трава је сјаљена* може претпоставити и да трава више не постоји или да је само оштећена услед изложености сунцу (2014: 33–34), односно да је припадност глагола одређеној лексичко-семантичкој групи контекстуално условљена.

О контекстуалној условљености значења глагола говори и Е. Кузњцова, која каже да глагол по својој основној функцији представља граматички центар реченице, и у исто време је његово лексичко значење у значајној мери условљено ситуационо, као и контекстуално (зависи од лексичког окружења и синтаксичке конструкције). Она наводи и статистички податак да је код глагола основни фактор семантичког варирања синтаксичко-фразеолошко окружење лексеме, које у 85–95% случајева има предност над логичком повезаношћу између лексема (в. Кузњцова 1967: 210).

којих глаголском радњом бива модификован/трансформисан субјекат независно од своје воље (такви су глаголи *исјуцајти*, *ослабити* итд.).

3. Грађа показује да полисемични МТ глаголи, са синхрониског аспекта, могу бити творбено немотивисани (нпр. *јулијти*, *дерајти*, *којајти*, *млајтијти*), могу бити изведени од именичких или придевских основа (нпр. *љушијтијти* (*се*), *мујтијти* (*се*), *мрчијти* (*се*)), а обе наведене групе могу даље бити основа за различите полисемичне префиксирани деривате (нпр. *ољушијтијти* (*се*), *најрдигијти* (*се*), *излијти* (*се*), *одбијајти* (*се*), *ојресити* (*се*)).¹¹

4.0. Значења смо класификовали на основу архисеме. Тако је код активних МТ глагола архисема 'чинити/учинити друкчијим', а 'постати/постајати друкчији' код медијалних глагола. Након прегледа полисемантичких структура МТ глагола установили смо да се њима секундарно означавају најразличитији процеси, радње и стања.¹² Но, ипак се може уочити системност у погледу распрострањености појединих значења – посебно се издвајају секундарне семантичке реализације којима се означавају различите врсте кретања, говорење, физичко деловање на објекат, физиолошке радње. Међу појединим ЛСГ глагола могу се уочити семантичке паралеле, јер се значења развијају на истоветан или сличан начин у правцу који може бити више или мање очекиван (в. Влајић-Поповић 1993: 125).¹³

¹¹ У највећем броју случајева, ако основни полисемични глагол има значење модификације/трансформације, има га и префиксирани (нпр. *љушијтијти* – *ољушијтијти*, *сећи* – *одсећи*, *ломити* – *јоломити* и сл.).

¹² Д. Шмељов наводи да полисемични глаголи који примарно означавају конкретне физичке радње и стања, секундарно већином не припадају значењској сфери примарног значења датог глагола, већ се чешће односе на мање конкретне радње и психичке процесе (*јронаћи* врата – *јронаћи* физички закон, *расјалијти* ватру – *расјалијти* страст итд.) (1977: 96).

¹³ Е. Кузњецова (1989: 83), пишући о поклапању у семантици глагола који у најширем смислу припадају једној ЛСГ, износи запажање да се ЛСГ глагола који имају различиту семантику често преклапају у својим секундарним значењима. На пример, у периферну сферу глагола приближавања објекта својим секундарним значењима спадају глаголи премештања (*Враг гребет [захватываает] богатства невероятные*), глаголи удаљавања (*Он стал совладельцем фирмы, выкачивал [добывал] нефть*), глаголи раздвајања (*Три раза поднимали людей в атаку, хотели аанцию отбить [захватить]*), глаголи снажног физичког деловања на објекат с циљем да се из њега извуче оно што је затворено унутра (*Материалы для своего „Бюллетеня“ буквально выколачивал [добывал] у каждого*). Разлог за то она налази у деловању „центрифугалних сила“ [сила које одвлаче од центра] у оквири-

4.1. Као једно од најпродуктивнијих значења МТ глагола из дваја се значење **кретања**, пошто готово сви глаголи из грађе имају бар једно значење са архисемом 'кретати се'. Овај податак је очекиван с обзиром на то да кретање представља најраспрострањенији процес у свету који нас окружује и да је садржано у човековој природи. Глаголи кретања су, према наводима Д. Вујовић, „пратеће обезлежје готово свих глагола којима се означава вршење неке радње“ (Вујовић 2012: 349), а 'покрет', као примарна физичка и визуелно-просторна појава, један је од основних елемената у човековој концептуализацији света (в. Стаменковић 2013: 12).

Глаголима ове групе секундарно се означавају различити аспекти кретања, у зависности од доминантне диференцијалне семе 'брзо/споро кретање', 'кретање без циља', као и различите фазе кретања (ингресивна, финална) и сл. Семантичке реализације МТ глагола које имају значење „кретати се“ често се додатно одређују различитим лексичким интензификаторима којима се спецификују начин кретања, брзина кретања, учесталост кретања и сл. (нпр. Јопст *се одби* с места муњевитом брзином, Вукић. И. 1, 49; Јово сваки час кид у град, Радић Д. 6, 70; *кресао* је чврстим кораком, Ђурич. М. 1, 391).

Кретање се може реализовати уобичајеном брзином или пак брже или спорије од тога. Значења која денотирају уобичајену брзину кретања „кренути/кретати“ и „отићи/одлазити“ најчешће су заступљена код глагола који примарно означавају трајну трансформацију објекта: *навијајти се*, *навийти*, *одбийти*, *одбијајти*, *одвалијти*, *ојкинути*, *ојринујти*, *ојрзајти*. Већина ових глагола у основној семантичкој реализацији садржи семе 'нагло' или 'силом'.

Примери: Вазда ми у дружини ... јунаци млади! Куд гођ *се* с њима *навијао*, свуда срећу задобијај, БВ 1893, 57; Разкмет испи чашу вина и *нави* џадом, Јов. Ал. 2, 142; Он *се одби* стазом ка шуми, Павл. Ж. 2, 221; Сутрадан сване, народ *се ојрави* цркви, Нак. 2, 336; Ја *се ојкинем* за њим, Десн. 3, 186; Консули *ојрјоше* пут бијела града, Петр. Мир. 1, 63; Роје се по бријегу људи, нити куд *ојрјесу*, нити се смирују, Сиј. Ђ., Живот 1955, 3/114.

Је ли давно *одвалила* војска?, НП Херм. 2, 596; *Одбијао се*, кадгод би му се прохтјело, у Истру, Кур. 5, X; Радојица *одби* преко друма, Вукић. И. 1, 49; *Ојкиде се* лађа од Будимског града, НП Вук 1, 406; *Ојрјесе се* момак од приморја, НП Херм. 1, 176.

ма ЛСГ, које узрокују укључивање глагола једне групе у периферне делове полисемичне структуре глагола друге групе.

У семантичкој реализацији која се може уопштено описати као „кретати се удаљавајући се на одређен начин“, заступљене су и додатне семантичке компоненте, једна, која се односи на време за које радња треба да се изврши, те у семантичком садржају глагола учествује сема 'што пре', и друга, која се односи на степен брзине извршења радње, 'брзо'. Осим тога, важна је и сема која се односи на сврху кретања – да ли је циљ кретања да се стигне од једне тачке до друге или се пак кретање одвија са намером да се неко стигне, ухвати. Овде имамо следећа значења: „журно ићи/отићи“, „бежати/побећи“, „нагло кренути, јурнути“, „јурити/појурити, гонити (некога)“, а она су карактеристична за разноврсне МТ глаголе: *дериши, загретиши, кидати (се), кришиши (се), ломитиши, муитиши, одбитиши, одвалитиши, ожећи, ојалитиши, ојружитиши, осукаитиши, охладитиши, очиститиши (се), иеиљатиши*.

Примери: Он би се ... склањао с пута ... због ... сељана што с толико страха *дери* кроз љескаре, Топ. 12, 25; Прегазимо Дрину, па *загрети*мо у богату Мачву, Нев. 2, 65; Јово сваки час *кида* у град, Радић Д. 6, 70; Да ја метнем ове ствари у бисаге, па да *кидамо*, Нуш. 10, 66; Напоље! *Кидати* ми се с очију, СР 1920, 19/1; *Ломити* Шарац кроз Вуковплатину, НП Бос., 282; Како *муити* и разгоне Турке | Кано вуцы у планини овце, НП Чојк., 321; *Криши* ми се испред очи, Лесковац, Требј. Р.; *Одби*, бре! – гурао их је жандар, Радић Д. 6, 89; Хајд, *одвали*!, околина Крагујевца, Радој. Вл.; *Ожеиоше* једним козјим путељком, БК 1896, 776; *Ојалим* ти ја пешке чак у Панчево, Конф. 4, 24; За њим *ојружитише* момци и слуге, Новић 7, 135; Слатињани *осукали* преко границе, Лал. 8, 313; Овај, богме, *олади* ... Пази га, заборавио и штап, Срем. 4, 196; Он на то *очистиши*, и не видех куд се деде, Шапч. 8, 34; Боље ти је да се за времена *очистиши* из овога хатара!, Јакш. Ђ. 18, 323; А ти [Јоване] *иеиљај* – марш!, Трифк. К. 2, 135.

На основу наведених примера може се запазити да је већина глагола експресивно употребљена (у прилог томе говори и чињеница да су у лексикографском чланку обележени стилским квалификаторима: експресивно, погрдно, пејоративно, разговорно), а радња се често реализује само императивно, у заповести, наређењу, са значењем „одлази, губи се!“.

Семантичка реализација која као доминантну диференцијалну сему има сему 'кретање без циља' заступљена је код глагола *мешаши, млаитиши се, моитиши се, муитиши, обијатиши* у значењу „кретати се тамо-амо, лутати, тумарати“. Ово значење настало је метафоричком трансформацијом уз учешће семе 'у разним правцима', где се подразумева неорганизованост, неуређеност активности.

Примери: Војске има доста и све једнако *му̑и* овамо и онамо, Гар. И. 1, 35; У тај час један *ми̑ешао* кроз војску покуцкујући у таламбас, Мул. 1, 86; Пре си *се млати̑о* само по цркви, а сад се млатиш и по школи, Срем. 13, 61; Неки дебео полициски писар по ваздан *се мо̑ао* по тој улици, Чол. 2, 33; Кад се је у потреби нашао, почео је по соби *оби̑аи̑и* тамо амо, НПр Босна, 54.

Значење успореног, отежаног кретања „полако се кретати, милети“ и „кретати се на коленима, пузати“ потврђено је само код глагола *лизати* (лађица ... с напорима *лиже* према копну, Вил. 3, 111; *лизала* је око олтара ... на искрвављеним голим коленима, Божић 3, 269).¹⁴

4.2. Следеће продуктивно значење које одликује целу групу МТ глагола је **говорење**, односно значење којим се описује неки вербални акт. Сам чин 'говорења' представља интегрални елемент глагола који имају комуникативну функцију, док се диференцијалним семама комуникативни глаголи додатно спецификују, и то у погледу начина артикулације, висине тона, садржаја поруке, намере говорног лица итд. На основу примера запажа се да се овим глаголима често означава комуникација која се у колективном схватању сматра негативном, непожељном – псовање, лагање и сл.

Грађа показује да МТ глаголи са значењем говорења често као диференцијалне семе имају семе које се односе на начин говорења, па се говорни чин може окарактерисати као 'груб', 'оштар' и сл. Диференцијална компонента означава намеру говорника да се саговорнику обрати са одређеним циљем (грдња, наредба и сл.). Овакво значење секундарно показују МТ глаголи: *дерати се, заклойи̑и, засећи, ис̑рес̑и, коси̑и се, кресати, на̑рд̑и (се), одби̑и, одсећи, одвали̑и, ожећи, окресати, ой̑рес̑и, ой̑ри̑и се, њарати*.

Примери: Ви сте човјек необразован, па вам не замјерам што *се* на мене *дерате*, Чол. 1, 169; Је ли се само тицало милосрђа ... увек је умео свакога тако *заклойи̑и*, да је овај морао добро размислити, Рак. Мита 6, 19; Одлази гаде, тешко увријеђен *засијече* Тодор, Буд. 2, 55; *Ис̑ресу* им [мужевима] све што никад нису смеле рећи, Чол. 1, 118; Шћепан ... је био осоран и љут ... *косо се* на свакога, Ћор. С., СКГл 12, 967; *Креше* Среја речито, Ђукић Д. 1, 11; Сад бар могу ... да се из свег срца *на̑рдим* шпијуна, Змај 1866, 66; Краљ Александар уопште

¹⁴ С. Ристић (2004: 122) запазила је да експресивни глаголи са архисемом 'кретање' најчешће означавају радње које се односе на начин кретања (*бау̑аи̑и, тамизати*), количину (*накрца̑и се, накроља̑и се*), одсуство циља (*мувати се, луњаи̑и*) и употребу императива (*бриши, носи се*).

тешко је могао *одбиџи* коме шта у очи, Јов. С.; Ја бих му *одвалио*, да и ми у опанцима знамо којешта, Вел. 1, 111; Не да Марти ни да дахне, већ оштро *ожеџла* по стрини, Плеп. 1, 136; Шала је, *окреса* Милка брзо, Ћор. С., СКГл 16, 565; Нисам доживио да *се* келнер *оџреса* на мене, Николиш 1, 215; Немам када! *оџресе* она, О—А 2, 173; „Није!“, *оџсече* друг Стојан, Давичо 2, 222; Што си полудио? — *оџаре се* отац на њ, Ћип. 6, 243; Главно је да жена језиком не *џара*, не ће јој ни гуза патит’, Божић, АСК 1955, 30.

Ови примери потврђују значења „рећи/одговорити оштро, грубо“, „викати/викнути на некога, издерати се, одбрецнути се“, „звоцати, приговарати“, којима се имплицитно износи и податак о емоционалном стању говорника и његовом негативном ставу према некоме или нечему.

Значењима „(из)говорити нешто неумесно, псовати/опсовати“, односно „говорити бесмислице“ денотира се комуникативна ситуација која се одвија уз употребу погрдних, непристојних, неодговарајућих или вулгарних речи и израза, који не одговарају околностима, ситуацији. Потврђено је код глаголâ којима се примарно означава одвајање дела од целине или разбијање неке целине: *дробџиџи*, *зацеџиџи*, *ломџиџи*, *млаџиџи*, *одвалиџи се*, *одваџиваџи*, *окресаџи*.

Примери: Шта ми ту цабе *дробимо*, Ћоп. 2, 124; *Зацеџи* [значи] опсовати, скресати, Врање, Влај. 1; Ужасавају [се] кад ко пред њима *наџрди* име божје, Марк. Св. 9, 21; И што је било радова, то су више или мање празне студије ... у којима се *млаџило* свачега доста, С. Зан. 1899; Чује се бучан разговор, *одвали се* по која масна узречица, Маш. 4, 47; Јеремија *одваџује* нешто, и војници око њега прскају у смех, Ћурић А. 3, 8; Копилад! — *ломио* је ужасне псовке, Рен. М. 1, 275; *Окреса* судцу двије три масне, Ћор. С. 5, 50.

Семе ’отегнуто’, ’испрекидано’, ’с лакоћом’, ’неправилно’ активирани су код глаголâ са различитим доминантним диференцијалним семама у оквиру МТ групе глагола. То су глаголи: *дробџиџи*, *извиџи*, *издуџиџи*, *заџезаџи*, *круниџи*, *моџаџи*, *одреџиџи*, *огуџиџи*, *оџеџнуџи*, *оџезаџи*, *оџкриваџи*, *оџкриџи*, *оџресаџи* и они илуструју значења „говорити или певати отегнуто, успорено“, „говорити испрекидано“, „изговорити лако, без напора, у једном даху“, „рећи, одговорити отворено, без устезања“, „рећи, изговорити (с уздахом, олакшањем и сл.)“, „опширно излажући развући/говорити надугачко и нашироко“.

Примери: Она *дроби* малко словенски, Назор 28, 402; Вук ... Оњушка мало, па онда „*изви*“ ... колико игда може, БВ 1894, 40; Ко сам?!

– једва *издуши* он, Нуш. 16, 296; Цигани ... онако мало *зашежеду* по цигански, Шушњево, Божићевић Ј., ЗНЖ 11, 209; Шолаја је *крунио* реч по реч, заобилазећи ... постављена питања, Рен. М. 1, 105; *Моџа-ла* је Маре једва ријечи, загледана у дијете, Лоп. Н. 2, 245; Потечи ... по субашу за новце. Али му овај *одриеш* да је већ сва залиха прода-та, Мул. 2, 87; Ух, славу му ... *одуши* он пошто се докопа прве веће шикаре, Топ. 16, 53; Ја сувише *оџејох* причу о воденици, Мил. М. Ђ. 25, 266; Учитељ *оџејо* неку дугачку песму, Ранк. С. 2, 71; Сувише сам *оџезао* неке описе, Бан. 11, 28; Не могу! *оџежући* рече Кате, Тип. 2, 198; Ја сам им већ почео у очи *оџкриваји*, да су они свему ... криви, Гар. И. 1, 226; Војвода му *оџкри* да је науман установити не-какво економско друштво, Мат. 14, 116; Поп је *оџресао* најлепшу здравицу, Шапч. 14, 42.

У семантичкој реализацији „(с)лагати, изнети/износити неисти-не (против некога)“ пружају се неистините информације о некоме/не-чему, а ово значење карактеристично је за глаголе: *мазайи*, *муџиџи*, *наџруниџи*, *одвалиџи*, *одваљиваџи*.

Примери: Почне [га] обузимати нетрпјеливост, бојећи се, да му није ко што *наџрунио* код везира, Невес. 1, 44; Овако је код великаша, кад *мажу* коме, да ће му лиепо бити, па потље преваре, Стој. М. 1, 161; Он почео *муџиџи* и лагати и одрицао је све, Новић 8, 48; Ја *одвали*’ како сам болестан, Радић Д. 1, 82; Јеси л’ га чула само, како *одваљу-је!*? Е што то по неки људи воле да слажу, то је за чудо!, Срем. 3, 63.

4.3. Значење **физичког деловања на објекат** заступљено је као секундарна семантичка реализација код већег броја МТ глагола (*де-раџи*, *зашејнуџи*, *изравнаџи*, *исџуцаџи*, *исџејнуџи*, *кресайи се*, *кро-јџиџи*, *љуџиџиџи*, *мазайи*, *млаџиџиџи*, *набијаџи*, *одвалиџи*, *одваљива-џи*, *ожећи*, *окресайи се*, *ољуџиџиџи*, *оџалиџи*, *оџариџи*, *оџасайи*, *оџружџиџи*, *оџејнуџи*, *оџресџи*).¹⁵ Овде смо сврстали активне глаго-ле са значењем ударања, где је објекат живо биће или део тела, затим малобројне медијалне глаголе где део тела трпи радњу, као и поврат-не облике МТ глагола јер је радња остала иста, а само је промењен објекат.

¹⁵ Различитим аспектима значења ових глагола у српском језику бавиле су се Ј. Влајић-Поповић (2002), Ј. Милошевић (2012) и Н. Ристивојевић-Рајковић (2015), која глаголе ударања у српском језику анализира у компаративном оквиру.

За реализацију значења важне су семе 'сила' која је обично јака, 'додир', 'звук' и 'средство' (део тела или предмет).¹⁶ Најфреквентнија су значења „јакo ударати/ударити (некога, по нечему)“ и „тући/истући, млатити/измлатити“, односно „тући се, млатити се“.

Примери: Преузевши бичаље за танки крај *зашеину* из све снаге по Тахирбеговом лицу, Кик. 1, 369; Кад у човјека буде крух испуцан, треба да и он своју жену *исјуца* (тј. истуче) јер га није добро уредила, ГлЗМ 1907, 332; Овај ти *исшеже* песницом те изби Стевизи зубе, Звоно 1910, 190/2; Само ти њега *ожежи*, па нека он после тражи правицу код суда, Борј.; Није га богами ударио, но *ошео*, Станић Мил. 4; Стрина Маца дугачким гвозденим жарачем *набија* просјакова леђа, Јакш. М. 2, 41; Он се ражљути, узме тољагу, те стане жену *мазати* уздуж и попречно, НПр Ник. Ат., 130; Прутићем га ти *исјуцај*, Комарница, Никит.; Слепац је ... *одвалио* заушку дечаку-вођи, Марков М. 1, 226; Сви од реда у циркусу [му] *одваљују* шамаре, Нуш. 3, 247; *Дере* га ко вола у купусу, НПосл Вук; Здравља ми мога, тебе би требало добро *изравнати*, Стипч. 1, 162; Кундак *љушти*: по глави, по прима, Миленковић Т., Вој. сп., 132; *Ољуштили* [сељаче] ка' вола у купусу, Радић Д. 6, 101; Мајстор га тако *ојатио* дланом, да га је свега облила крв, Ком. 1, 330; Док збораше, шибом га *ојари*, Тице 1, 114; Врана коња натраг приповрну, | *Ојаса* га троструком канцијом, НП Вук 2, 559; Кад спопаднем какову тољагу | Те т' *ојружим* преко леђа њоме, Јурк. Ј. 1, 114; Турчин и циганин ... повале рају, те му *ојресу* обила то дегенека, НПр Врч. 1, 78; Многе сам лопове *млаштио*, Чол.1, 126; Док се ја с тројицом *кресах*, хтједоше она двојица да ми иза леђа дођу, Јурк. Ј. 1, 48; Боме се њи двое вавије ... *мажу* (тј. туку се и бију), Лика, Богдановић Ј., РЈА; Бабо ... кренуо ... према Црној Гори, да се тамо *окреше* са хајдуцима, Ћор. С. 11, 19; Стаде га *кројити*, тј. тући, Бачка, Дунђ.

Глаголи који се односе на промену просторне величине објекта могу имати значење „физички кажњавајући повући (за ухо, уши)“, а за ово значење била је важна сема 'чинити дужим': нема старог господина шефа, *исшео* би он са теби уши, Петр. П.; *нашеинућу* ја теби уши, кад те ухватим, Лика, Арс.

Мањем броју МТ глагола својствено је и значење „тући/потући, побеђивати/победити (у борби, рату)“: *збрисати, ломити, млаштити, најрдити, одвити, ојраштити*.

¹⁶ Глаголи ударања се према сили којом се делује на пацијенс могу поделити на оне са употребом јаке силе, средње или слабе, могу се затим поделити према начину наношења ударца, према пратећим звучним ефектима и сл. (в. Аפרесјан²1995: 251).

Примери: Здружени батаљони Козарачког одреда *збрисали* су пет ... непријатељских бојна, Ч–М 1, 124; У страшним партизанским јуришима *ломићемо* непријатеља, Дед. В. 1, 332; Срби [су] почели озбиљно војску босанску *млаишии*, Бот. 2, 363; Кад оно беше битка на Каменици, и кад већ хтедоше да *огвију* Власи, онда наши кретоше, Мил. М. Ђ. 19, 78; Имаћемо много мука ако будемо морали с рањеницима да се повлачимо по планинама. Авијација ће нас *најрдиши*, Дед. В. 2, 66; *Ойрашили* Швабу по свим фронтама, Мишк. 3, 54.

4.4. МТ глаголи секундарно могу означавати и **физиолошку радњу узимања хране и пића**. Када имају овакво значење, уз глаголе се често јављају и интензификатори којима се указује на висок степен извршености радње – ’много’, ’нагло’, ’неумерено’. Објекат је најчешће алкохолно пиће или храна које субјекат радо конзумира, али може бити и неукусна, једнолична храна.¹⁷ Дакле, опште значење ових глагола било би „пити/попити односно јести/појести (често много/неумерено/нагло)“. Навешћемо полисемичне глаголе који секундарно реализују ово значење: *јулиши*, *дериши*, *збрисаши*, *изврнуши*, *извршаши*, *исиресиши*, *кидаши*, *кресаши*, *лизаше*, *љушишиши*, *мазаше*, *мошаши*, *набијаше*, *наливаши се*, *налиши се*, *облиши се*, *одвалиши*, *ољушишиши*, *осирвеше се*, *осукаши*, *осушиши*.

Примери: Шта *јулиши* толику водурину? НПосл Вук; Сташе *гријеи* вино и ракију, Њег.; Попи у подне ракије! ... воли да *изврне*, Никол. Д. 1, 19; Под „Јежином шатром“ поседали старији, па само *изврну* једну по једну, Срет. М. 4, 93; Дела *исиреси* то, па да наточим друго, Глиш. 2, 18; Каже се за онога који воли да пије алкохолна пића: *лиже*, Дин.; Много *љушишимо* ону ракичину, Глиш. 8, 43; Они који ... *се наливају* пивом целог дана, не плаћају на време дуг пивару, Миј. Ч. 4, 65; Срамота! ... *налиши се* ракијом к’о последња пијаница у селу!, Срет. М. 7, 90; *Одвали* пола бардака, Делић С., ГлЗМ 1907; Дошли да *ољушију* ... ракицу, Гол. Мих. 1, 76; Али ако и *осуше* једну, он [поп] неће више, него се диже, Буковица, Ард., ЗНЖ 7, 254; Видим ја да су тебе стигли они полићи што си их данас *осушио*, Лаз. Ј. 2, 159;

¹⁷ На семантичке паралеле код експресивних и ономотопејских глагола са значењем *ударити*, као изворних, и *јести*, као циљних, указала је Ј. Влајић-Поповић (1993: 125–132). Ова ауторка налази два начина повезивања значења ’ударати’, као полазног, и ’јести’, као циљног – један је ономотопејски, подражавањем звукова који су приликом ударања слични онима који се јављају приликом јела, уз учешће семе ’халапљиво’. Други начин би био путем међузначења „набити, натрпати“ (храну у стомак), а резултат је ситост (в. Влајић-Поповић 1993: 127).

Мом Милану очи сјевну, | *збриса* крофне као мухе, Бан 9, 199; Богме тај *кида*, у чинији не остаје ништа, Банија, Грч. М.; Еси ли видио како онај *креше?* река' би да ни лани није ио, Лика, Богдановић Ј., РЈА; *Љушићи* пасуљ и проју, Ђорђ. Кон. 1, 134; Како *маже*, као да није јео читаве недјеље, Јонке 2, 399; Смеју се и поднаредници, *мошају* подварак, Јањуш. 1, 31; Добро зна како господа официри *набијају* шкембе, Вин. 2, 45; *Гуле* само проју и пасуљ, Пел. 1, 54; Баш сам се добро *осиървила* – нахранила, БВ 1899, 190.

Значење „*јести/пити*“ код МТ глагола најчешће је могло настати уз учешће семе 'уклонити' (глаголи типа *исиъресићи, јулићи, кресати, млаићи, осуићи*) где се објекат уклања, одстрањује уношењем у стомак. За глаголе типа *набијаћи* значајна је сема 'пунити унутрашњост нечега', у овом случају, стомак се пуни храном.

МТ глаголи су у оваквим значењима експресивно употребљени и карактеристика су разговорног језика. Иначе, сви експресиви са значењем задовољења потреба за јелом и пићем своју експресивну функцију заснивају на параметру количине/интензитета (в. Ристић 2004: 129). Одлика наведених глагола је да и именице са којима контактирају често припадају групи именица субјективне оцене (нпр. *водурина, ракичина, ракица*).¹⁸

4.5. Значења о којима смо говорили (говорење, кретање, физиолошке радње, ударање) очекивано су продуктивна и фреквентна јер означавају појаве у стварности с којима се човек свакодневно сусреће, радње које свакодневно обавља. Зато је било помало изненађујуће да су код већег броја глагола ове ЛСГ забележена и значења „(почети) пуцати (из ватреног оружја)“, односно „испалити/испаљивати (метке, ватру и сл.) (о ватреном оружју)“. Наведене семантичке реализације не означавају радње које су део свакодневног човековог живота, већ описују радње које се обављају у одређеним ситуацијама (у ратним окршајима, приликом прославе неких догађаја и сл.).¹⁹

Честа допуна глаголâ у овом значењу су именице *ваџра, љушка, шой* и сл. Агенс може бити живо биће које рукује ватреним оружјем, али се у улози агенса јавља и само ватрено оружје (пиштољ, пушка и сл.). Глаголи код којих смо уочили ова значења су: *дерати*,

¹⁸ Анализирајући глаголске експресиве, С. Ристић је закључила да највећу продуктивност у погледу експресивности показују глаголи са значењем кретања, ударања, говорења, задовољења физиолошких потреба и понашања према другима (2004: 126).

¹⁹ У будућим истраживањима биће занимљиво да се види да ли је ова појава својствена и другим ЛСГ полисемичних глагола и, ако јесте, шта повезује полисемантичке структуре тих група глагола.

исјуцајџи, исџресџи, кидајџи, кресајџи, мрчијџи, надујџи, оборијџи, одушијџи, ожеџи, окресајџи, ојалијџи, осџајџи, оџварајџи, оџворијџи, оџрџнујџи.

Примери: Кад јих [бадњаке] наложу, *геру* из пушака, Далм., Милиновић С., Арк. 5, 216; Из чопора [људи] *геру* пиштољ, Тип. 3, 8; Побјегао ђогат од мејдана, | На њег многа пушка *исјуцала*, НП Херм 1, 568; Њихов митраљез ... *исџресе* одједном по педесет метака, Чол. 5, 231; Трже оба ... пиштоља ... па загрме као гром небески: „*Кидај*, ил’ да окидам“, Весел. 12, 227; Цукић је стајао ... с напереним пиштољима Петру у груди ... – *Креши*, господару! – рече Петар, Тод. П. 1, 28; Г. Винкл је пуцкарао, и *мрчио* и димио, не постижући никакав стварни резултат ... неки пут би потерао сачму изнад глава, Мил. В. 8, 304; Од чардака огањ оборише, | а на Сењу *надуше* топови, НП Херм. 2, 386; Када везир ферман прифатио, | Он на граду *обори* топове, Њег. 3, 4; У то два топа један за другим *одушише*, Тип. 8, 26; Хајдуци ... падоше на земљу па *ожејоше* из пушака, Видовдан 1862, 112; Трже Јанко пиштољ и *окреса* [га] у ветар, Мил. М. Ђ. 33, 39; Ја *ојалим* револвер, Шапч. 8, 152; Одилазе, па се враћају [авиони], нишане и *осџају* из митраљеза, Јак. С. 4, 350; Он би се бранио, као и многи други *оџворив* јаку палбу одозго на непријатеља, Срем. 3, 93; *Оџрже* седам лубарада, | Јер удари Козлић Хурамага, НП Марј. Л. 3, 46.

Везу значења, полазног, МТ глагола, и циљног глагола са значењем „пуцати/запуцати“, „испалити/испаљивати“ можемо успоставити преко семе ’одвојити/одвајати део од целине’, где се под делом подразумева муниција којом је ватрено оружје напуњено. Ову сему препознајемо код глагола типа *измејајџи, исџресџи, кидајџи, одушијџи, оџрџнујџи* и др.

5. Глаголи који су представљени у раду имају разноврсну семантику. Њима се примарно означава конкретна радња током које се објекат/субјекат мења, модификује, а секундарно разноврсне конкретне и апстрактне активности, стања, ситуације и сл. Најпродуктивније семе су ’додир’, ’сила’ и ’звук’. На нивоу читаве групе продуктивна су значења која се односе на кретање, говорење, физиолошке процесе, физичко деловање на објекат, дакле, на појаве распрострањене у свету који нас окружује и које се тичу човековог свакодневног живљења. Заједничка значења која окупљају разноврсне глаголе говоре нам о томе да у језику постоје нека семантичка правила, одређена системност захваљујући којој се повезују лексеме различите семантике. У наредним истраживањима би требало утврдити семантичку сличност и у оквиру других семантичких група глагола чиме ће се стећи увид у најпродуктивније лексичке појаве на нивоу свих глаголских лексема.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан ²1995: Юрий Д. Апресян, *Лексическая семантика, Избранные труды, I*, Москва: Восточная литература РАН.
- Бјелаковић 2009: Исидора Бјелаковић, Рефлексивни пасив у језику Срба у периоду 1813–1855 (реализована радња), *Научни састџанак славистиа у Вукове дане* 38/1, Београд, 267–278.
- Влајић-Поповић 1993: Јасна Влајић-Поповић, Један семантички помак код експресивних и ономагопејских глагола: 'ударати' → 'јести', *Научни састџанак славистиа у Вукове дане* 21/2, Београд, 125–132.
- Влајић-Поповић 2002: Јасна Влајић-Поповић, *Истџоријска семантика глагола ударања у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вујовић 2012: Душанка Вујовић, Семантичка и деривациона обележја глагола отежаног кретања, у: *Граматика и лексика у словенским језицима*, ур. Срето Танасић, Нови Сад: Матица српска – Београд: САНУ, Институт за српски језик, 349–359.
- Гортан-Премк 1971: Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтаме без предлога у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Грубор 1953: Ђуро Грубор, *Асијектна значења*, Рад ЈАЗУ 293, Загреб.
- Дешић 1991: Милорад Дешић, *Iz srpskohrvatske leksike*, Nikšić: Univerzitet-ska гијећ.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексиколоија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кузњецова 1967: Эра В. Кузнецова, Полисемия и ее отношение к слову и понятию, у: *Язык и мышление*, Москва, 208–214.
- Кузњецова ²1989: Эра В. Кузнецова, *Лексикология русского языка*, Москва: Высшая школа.
- Лазић-Коњик 2010: Ивана Лазић-Коњик, *Глаголи са еизистенцијалним значењем у српском језику*, докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Левин 1993: Beth Levin, *English Verb Classes and Alternations*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Милошевић 2012: Јованка Милошевић, Глаголи са значењем ударања у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа), у: *Савремена ироучавања језика и књижевности* III/1, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филум, 153–164.

- Мразовић–Вукадиновић ²2009: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ристивојевић–Рајковић 2015: Наташа Ристивојевић–Рајковић, Полисемија глагола ударања у норвешком и српском језику, научни скуп *Језик, књижевност, значење*, књига сажетака, Ниш: Филозофски факултет, 95.
- Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Стаменковић 2013: Душан Стаменковић, *Глаголи људској креиња у енглеском и српском језику у свейлу коинтивне семантике*, докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стевановић ⁴1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Танасић 2014: Срето Танасић, *Синтакса пасива у савременом српском језику*, Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ.
- Тошовић 1997: Бранко Тошовић, Универзална семантичка класификација глагола, *Научни састанак слависти у Вукове дане 27/2*, 113–123.
- Шмелов 1977: Дмитрий Н. Шмелев, *Современный русский язык. Лексика*, Москва: Просвещение.
- Штрбац 2011: Гордана Штрбац, *Дојуне комуникативних глагола (синтаксичко-семантички и лексикографски аспекти)*, Нови Сад: Филозофски факултет.

ИЗВОРИ

- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–.

Наташа М. Миланов

К ВОПРОСУ ОБ ОБЩИХ СЕМАНТИЧЕСКИХ КОМПОНЕНТАХ
МНОГОЗНАЧНЫХ ТРАНСФОРМАТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В
СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В данной работе анализируются глаголы с первичным значением модификации/трансформации, обозначающие действие, с окончанием которого объект или субъект частично или полностью меняют свои количественные или качественные характеристики. Анализ показывает закономерность в семантической дисперсии данных глаголов – значения движения, речи, физиологических процессов, физического воздействия на объект, широко распространенных явлений в окружающем мире, которые относятся к повседневности являются продуктивными на уровне целой группы. Общие значения, объединяющие разнообразные глаголы, указывают на наличие определенных семантических правил в языке, благодаря которым лексемы с разнообразной семантикой связываются в группы.

Ключевые слова: МТ глагол, модификация, трансформация, лексема, значение, многозначность, сема, вторичное значение.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVI

Св. 3–4 (2015)

САДРЖАЈ

Чланци

Поводи

Стојан Новаковић као лингвиста (РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ) 1–9

Лексика, семантика и лексикографија

Типологија речника српског језика III (Ванлингвистички параметри)
(ЂОРЂЕ Р. ОТАШЕВИЋ) 11–22

Семантичке улоге доживљавача и изазивача емоције у значењској структури
емоционалних глагола у српском језику (АНА В. МИЛЕНКОВИЋ)
..... 23–38

Неформализована употреба антонима у лексикографским чланцима Речника
САНУ (МИЛЕНА М. ЈАКИЋ) 39–57

О заједничким семантичким компонентама полисемичних
трансформативних глагола у српском језику (НАТАША М.
МИЛАНОВ) 59–75

Акцентологија

О акцентским дублетима именица мушког рода (НИКОЛА М.
САНКОВИЋ) 77–92

Прилози

Лексема *односно* у неким језичким стиливима 19. века (ЈЕЛЕНА М.
ПАВЛОВИЋ) 93–110

Прикази

- МОНОГРАФИЈА ПОСВЕЋЕНА СРПСКОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ. *Српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), ур. Рајна Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 2014, 291 стр. (АНА Ј. БАРБАТЕСКОВИЋ) 111–120
- Митра Рељић, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и линвокултуролошки аспекти)* (СРЕТО З. ТАНАСИЋ) 121–128
- Срето Танасић, *Синтакса јасива у савременом српском језику* (ВАЛЕНТИНА М. ИЛИЋ) 129–137

Хроника

- Научни скуп *Српски језик и актуелна питања језичког планирања* (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) 139–145

Сећања

- Бранислав Брборић (1940–2005–2015) (МИЛОВАН МИЛОВИЋ)..... 147–151

Одлуке Одбора за стандардизацију српског језика

- Читач или читалац*..... 153–154
- О статусу босанског или бошњачког језика..... 155–158
- Белешка о упутству за објављивање радова 159–159